КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

БІЛАНИЧ Галина Петрівна

УДК УДК 655.4 (477.8)

ДІЯЛЬНІСТЬ ВИДАВНИЦТВА „КАРПАТИ" В КРАЄЗНАВЧОМУ РУСІ УКРАЇНИ (1945 – 1991 РР.)

17.00.01- теорія та історія культури

АВТОРЕФЕРАТ

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

КИЇВ – 2007

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Київському національному університеті культури і мистецтв, Міністерство культури і туризму України, м. Київ

Науковий керівник Доктор педагогічних наук, професор
ПОПЛАВСЬКИЙ МИХАЙЛО МИХАЙЛОВИЧ,
Київський національний університет культури і мистецтв

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
ОРЛЕНКО ВАСИЛЬ ІВАНОВИЧ,
професор кафедри правознавства
Київського національного торговельно-економічного університету;
кандидат історичних наук,

ЗВОРСЬКИЙ СЕРГІЙ ЛЕОНІДОВИЧ,
старший науковий співробітник
Науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства

Провідна установа:

Інститут історії НАН України

Захист відбудеться "__"_____р. о _____ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.807.02 у Київському національному університеті культури і мистецтв (01601,м. Київ, вул. Щорса, 36, ауд.209).

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Київського національного університету культури і мистецтв (01601,м. Київ, вул. Щорса, 36).

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. В сучасних умовах відродження та розвитку вітчизняної культури посилюється інтерес наукової громадськості до поглибленого вивчення маловідомих сторінок історії культури України та її регіонів, внеску останніх у загальнонаціональні духовні надбання.

Книжкова продукція видавництва „Карпати", як єдина книговидавничого центру Карпатського регіону другої половини XX ст., значною мірою сприяє збереженню історичної та культурної пам'яті народу, та стала джерелом інформації, одним із факторів розвитку духовної культури регіону в цілому і краєзнавчого руху зокрема. Історія створення видавництва та поширення його книжкової продукції, результати функціонування підприємства в краї становлять певний науковий і краєзнавчий інтерес. Суспільно-політичний, науковий, культурний та економічний розвиток даної території зумовив цільове призначення та мовну ознаку продукції цього видавництва.

В умовах сучасної перебудови книговидавничої справи в Україні усвідомлюється необхідність у наукових працях, що аналізували б історичну практику книговидавничої діяльності минулого не тільки в загальному плані, а й в конкретному аспекті, такому, наприклад, як краєзнавство.

Звернення до цієї теми актуальне також з огляду на важливість вивчення досвіду, набутого працівниками видавництва "Карпати", аналізу їх досягнень і прорахунків в контексті відображення й оновлення національно-культурного життя в Україні, висвітлення незаперечних заслуг у розвитку українського книговидавництва, примноження найкращих традицій у сфері видавничої політики.

Наразі не існує узагальнюючого дослідження, де у динаміці розглядалися шляхи становлення та розвитку, розкривалися загальнонаціональні і регіональні особливості видавничої діяльності „Карпат", характеризувалися види видань, визначалася їх роль і місце в культурному процесі. Ґрунтовного опрацювання, систематизації та введення до наукового обігу потребують численні архівні документи, публікації, інші джерелознавчі матеріали з зазначеної проблематики.

Аналіз книговидавничої діяльності „Карпат" дозволяє висвітлити недостатньо досліджені сторінки вітчизняної історії регіонального книговидання, з його допомогою реально здійснити історико-книгознавчу та бібліографічну реконструкцію книговидавничого асортименту в регіоні в другій половині XX ст., що суттєво

розширить джерельну базу історії Закарпаття, а також фактографічну базу не лише українського книгознавства, але й історичної регіоналістики та карпатознавства.

Незважаючи на певне висвітлення окремих аспектів проблеми, нагромаджений фактичний матеріал з історії книговидавничої діяльності „Карпат" (1945 – 1991рр.), узагальнюючого історико-краєзнавчого дослідження досі не існує, що і викликало необхідність його проведення. Проте у книжковій справі є й інший, не менш важливий аспект. Кожна книга, будучи створена і видана в певний історичний час, у конкретних умовах, не кажучи вже про її зміст, являє собою своєрідний видавничий „знімок" того часу – історичний документ. Відтак діяльність регіонального видавництва у певний історичний період не гірше археологічних знахідок може слугувати надійним джерелом для вивчення історії краю, осмислення маловідомих та переосмислення ніби добре відомих історичних фактів, подій, тенденцій. Цим і зумовлений вибір теми дослідження: "Діяльність видавництва „Карпат" в краєзнавчому русі України (1945 – 1991 рр.)».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота здійснена відповідно до цільової комплексної програми культурологічних досліджень КНУКіМ, зокрема за планами науково-дослідної роботи кафедри теорії та історії культури „Художні процеси в суверенній Україні", „Збереження й охорона історико-культурної спадщини України", „Актуальні проблеми трансформаційних процесів в українській культурі", постанови Кабінету Міністрів України від 20 квітня 2004 р. №1692-IV „Збереження та використання культурної спадщини на 2004-2010 рр.", постанови Кабінету Міністрів України від 3 березня 2005 р. №2460- IV „Про затвердження Державної програми розвитку культури України на 2005-2007рр.".

Хронологічні межі дослідження - 1945 - 1991рр., які окреслюють радянський період видавничої діяльності на Закарпатті, пов'язаний з монопольним функціонуванням у краї Ужгородського видавництва „Карпати".

Об'єкт дослідження – краєзнавчий рух в Україні.

Предмет дослідження — місце, роль і значення діяльності видавництва „Карпати" в краєзнавчому русі.

Мета дослідження – об'єктивно відтворити історичну картину та здійснити комплексний аналіз діяльності видавництва „Карпати" у зазначений період (1945–1991), визначити роль і місце діяльності цього видавництва в краєзнавчому русі.

Відповідно до мети були визначені такі **завдання**:

- з'ясувати рівень наукового вивчення проблеми та стан джерельної бази дослідження;
- розглянути розвиток книговидавничої справи у Закарпатті радянського періоду у контексті історії культури регіону, з'ясувати умови створення і подальшого функціонування видавництва „Карпати";
- проаналізувати завдання, функції, організаційні форми діяльності видавництва „Карпати";
- дослідити асортимент виданої за 45 років літератури за галузями, жанрами та тематичною спрямованістю, провести тематико-типологічний аналіз книговидавничої діяльності видавництва „Карпати";
- охарактеризувати значення діяльності видавництва „Карпати"; для краєзнавства України.

Методи дослідження. Методологічну основу роботи становлять принципи історизму. В ході дослідження застосовано порівняльно-історичний, структурно-системний методи, а також загальнонаукові методи теоретичного та практично-пошукового дослідження (аналіз і синтез, індукція та дедукція) тощо. Для аналізу книжкової продукції застосовано бібліографічний, аналітико-тематичний, типологічний та статистичний методи.

Наукова новизна дослідження роботи полягає в тому, що:

- вперше у вітчизняному книгознавстві здійснено цілісне наукове дослідження діяльності видавництва „Карпат", що істотно заповнює певну прогалину у дослідженні вітчизняної регіональної книжкової справи;
- здійснено тематико-типологічний аналіз книжкової продукції "Карпати", структурування її за змістом та цільовим призначенням, що суттєво поповнює вітчизняну краєзнавчу літературу;
- введено до наукового обігу новий фактичний матеріал про історичний розвиток книговидання в Закарпатті дорадянського періоду, що дозволяє розширити фактологічну базу дослідження історії української культури;
- виявлено основні тенденції, характерні риси розвитку книговидавничої справи у Закарпатті в досліджуваний період, зокрема з'ясовано досить однозначні залежності асортименту книжок видавництва „Карпат" від характеру історичних подій та соціально-економічних і політичних ситуацій;

- цілісно відтворено книжковий асортимент „Карпат" (1945 – 1991рр.), що доповнює джерельну та історіографічну бази українського книговидання і історичного краєзнавства;
- показано особливе місце, роль і значення видавництва „Карпат" у краєзнавчому русі;
- закладено основу для подальшого вивчення регіональних особливостей книговидавничої справи України.

Практичне значення роботи. Отримані результати можуть бути використані при підготовці узагальнюючих праць з історії України, бібліотечної справи, краєзнавчого руху в навчальних курсах „Історія України", „Історія української культури", „Історія української книги", що викладаються у вищій школі України, а також при підготовці спецкурсів „Історія Закарпаття", „Історія культури Закарпаття", „Історія регіональної книги" – у вищих навчальних закладах Закарпатської області, а також для збагачення навчального процесу в гуманітарних та негуманітарних ВНЗ.

Матеріали дисертації та зроблені висновки можуть бути враховані при підготовці довідкової літератури, підручників книгознавчої тематики, посібників з історії книговидавничого руху в Україні.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження, що містяться в дисертації, були викладені у доповіді на 55-й науковій конференції Ужгородського національного університету, присвяченій 80-річчю з дня народження доктора історичних наук, професора Якова Ісаковича Штернберга (м. Ужгород, 2004 р.), науково-практичній конференції професорсько-викладацького складу Київського національного університету культури і мистецтв „Соціально-культурна сфера: реалії, проблеми, перспективи" (м. Київ, 2004 р.), VIII міжнародній науково-практичній конференції „Наука і освіта" (м. Дніпропетровськ, 2005 р.) та науково-практичній конференції професорсько-викладацького складу Київського національного університету культури і мистецтв „Українська книга у структурі соціальних комунікацій" (м. Київ, 2006 р.).

Публікації. За темою дослідження опубліковано вісім одноосібних статей у наукових фахових виданнях та монографію.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Обсяг дисертаційної роботи – 210 сторінок,

основний текст – 179 стор., список використаних джерел – 406 найменувань, з них 61 – архівні, 27 стор.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У ***Вступі*** обґрунтовуються актуальність дослідження, його хронологічні межі, сформульовано мету, завдання та методи дослідження, вказується на його наукове та практичне значення, подаються відомості про апробацію результатів дослідження та публікації.

У першому розділі „**Історіографія та джерельна база дослідження**" викладаються результати, аналіз літератури з досліджуваної проблеми, подана характеристика джерельної бази, узагальнюються основні тематико, методологічні питання до вирішення проблеми.

Книгодрукування на історичному Закарпатті має драматичну історію. Від періоду середньовіччя (XVI – XVII ст.), коли, як стверджують дослідники, існувала друкарня в с. Групеві, що на Тячівщині, на теренах краю тривалий час була відсутня видавнича і поліграфічна база для випуску видань кириличною азбукою, що негативно позначилося на розвитку культури автохтонного населення. Періодику й книги XVIII і більшої частини XIX ст. закарпатцям доводилося друкувати у Відні, Будапешті, Перемишлі та Львові. Лише у 1867 р., після тривалих митарств упродовж чи не всіх попередніх років XIX ст., тодішнім культурно-освітнім діячам краю вдалося заснувати друкарню в Ужгороді з новітньою на той час поліграфічною технікою. Підприємство одразу ж заявило про себе виданням освітянського часопису „Учитель" (04.04.1867) та газети „Світ" (01.07.1867). У 20 – 30-х роках XX ст. на Закарпатті вже діяло чимало приватних друкарень і не лише в найбільших містах краю, як Ужгород, Мукачево, Берегово, а й у таких населених пунктах, як Свалява, Хуст, Рахів, Іршава тощо.

Після возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною (1945) всі приватні друкарні та видавництва були націоналізовані, натомість було утворено єдине обласне книжково-газетне видавництво, що 1964 р. було реорганізоване на республіканське і дістало назву „Карпати". Відсутність тривалих видавничих традицій в Закарпатті та цілковита підпорядкованість в умовах тоталітарного режиму, державній комуністичній диктатурі надали діяльності видавництва „Карпати" в досліджуваний період надійного провідника політики радянської

влади, а його продукції - своєрідного „рупора" комуністичної ідеології. Відтак книжковий репертуар видавництва „Карпати" може слугувати своєрідним історичним дзеркалом тієї епохи.

Незважаючи на очевидну важливість зазначеної теми, діяльність видавництва „Карпати" ще не була у нашому книгознавстві предметом спеціального дослідження. Цієї теми науковці торкалися принагідно та дотично. Наприклад, у монографічних дослідженнях Т. Ківшар про український книжковий рух і реорганізацію структури видавничої системи УРСР в 50-70-х роках XX ст., дисертаційній роботі Н.Марченко, присвяченій книговиданню для дітей 20-80-х років XX ст., роботах М.Агуф, М.Коваль, А.Козаченко та В.Ігнатієнко, які досліджували особливості формування української радянської книги, В.Білозуб, що аналізував проблеми організації видавничої справи в радянській Україні, вивчаючи тематику та цільове призначення книжкової продукції, О.Молодчикова, який приділив особливу увагу випуску літератури громадсько-політичного спрямування тощо.

Наукові розробки українських істориків І.Крип'якевича, С.Білоконя, Л.Баженова. О.Молодчикова, подають фактичні відомості про видавничі організації та видання на Україні.

Методику досліджень регіональної книговидавничої справи певною мірою розроблено в працях російського книгознавця М.Малихіна та його учнів В.Волкової, Е.Ахунджанова (Узбекистан), А.Алекперова (Азербайджан), Р.Гузаїрова (Башкортостан), Т.Ківшар (Україна), В.Кіряка (Молдова), А.Карімуліна (Татарстан), Д.Каунаса (Литва), Є.Умецької (Білорусь). Особливості реконструювання „репертуару провінційної книги" подано в публікаціях Н.Каверіної. Неабияку цінність для даного дослідження становлять праці М.Сенченка та М.Низового з питань статистики друку.

Основу джерельної бази даного дослідження становлять книжкові публікації, рецензії та замітки про діяльність видавництва „Карпати" і його продукцію в періодичній пресі, архівні документи, спогади видавців. Важливе джерело являють собою також дотичні до теми постанови ЦК КПРС, ЦК КП України, радянського уряду та підвідомчих їм органів та установ. Таким чином, незважаючи на відсутність цільових монографічних досліджень, наявна джерельна база дозволяє зробити обґрунтовані висновки щодо відображення історичних подій, явищ і тенденцій у продукції видавництва „Карпати".

Другий розділ дисертації **„Діяльність видавництва „Карпати": основні тенденції, напрямки та форми роботи"** присвячений аналізу змісту та форм практичної роботи зазначеного видавництва в досліджуваний період по втіленню в життя політики правлячого режиму.

Як засвідчує аналіз, принципи, форми та методи роботи видавництва „Карпати", були типовими для діяльності аналогічних підприємств колишнього Радянського Союзу. Найважливішим у роботі цього, як і всіх інших підприємств та установ у радянській системі, був *принцип плановості*. При цьому *видавничі плани* складалися не за результатами соціологічних досліджень, не в результаті моніторингу інтересів публіки чи маркетингу наявного попиту та платоспроможності, а лише відповідно до настанов комуністичної партії та радянського уряду, трансформованих у вказівки Держкомвидаву, місцевих партійних та радянських органів, якими й визначалась „актуальність" видань.

Спрямування діяльності „Карпати", як і інших видавництв, Держкомвидав України здійснював через тематичні огляди випущеної літератури і відповідні директивні документи, а головне, - через формування і затвердження планів – *перспективного, редакційної підготовки та планів випуску літератури* на кожний рік. Держкомвидав мав у своїй структурі відділ республіканських видавництв у обласних центрах. У ньому працювали редактори, старші редактори – своєрідні куратори і опікуни окремих видавництв. Кожний опікувався, як правило, двома видавництвами, отже, добре знав кадри і стан справ, можливості, „сильні" і „слабкі" сторони видавничого колективу. Куратори, поряд з керівником відділу та його заступником, доводили („при потребі") термінові завдання до керівників видавництв, висловлювали свої критичні зауваження по книгах. Що стосується місцевих партійних органів, то вони здійснювали свою „керівну" та „спрямовуючу" місію усними вказівками - безпосередньо чи по телефону.

Незважаючи на те, що актуальність завдань диктувалася згори, від видавничих колективів вимагались ініціатива, творчий пошук, „цікаві" пропозиції, - звісно, у визначених напрямах.

Видавництво „Карпати" складало кілька планів: перспективний, редакційної підготовки, річний і квартальний. Серед них основним був річний тематичний план, який затверджувався Закарпатським обкомом Компартії України (в період роботи видавництва як обласного книжково-газетного), а з 1964 р., коли видавництво набуло республіканського статусу, – Держкомвидавом УРСР. Затверджений у такий спосіб *річний тематичний план* був обов'язковим до

виконання; він визначав і зміст, і обсяг роботи, забезпечувався в плановому порядку фінансовими і матеріальними ресурсами.

У прагненні будь-що досягти поставленої мети правлячі кола запровадили широку систему інформації та пропаганди. У кожному партійному органі від ЦК до місцевих партійних органів існувала група, відділ або окремий працівник, до обов'язків яких належало керівництво або кураторство засобів масової інформації і пропаганди. В обов'язках літпрацівників пріоритетним вважалось „доопрацювання" авторських матеріалів, тобто нерідко просто написання статей, заміток від чужого імені. Подібне, хоч і в пом'якшеній формі, практикувалося і в роботі видавництв.

Разом із визначеним та знайденим в результаті цілеспрямованого пошуку майбутнім „автором" (чи автором твору, який надійшов до видавництва „самопливом", що було рідкістю) узгоджувалась структура рукопису, межі теми, форми викладу матеріалу, терміни подання „автором" готового рукопису до видавництва. Після того, як обидві сторони, тобто „автор" і „видавництво", доходили згоди з принципових питань, видавництво укладало договір, у якому всі домовленості були чітко визначені й обумовлені. Як правило, після підписання видавничого договору тема з прізвищем автора і назвою книги потрапляла до *перспективного плану*. Це робилося для того, щоб автор упевнено, сумлінно і без поспіху міг працювати над рукописом, усвідомлюючи, що його майбутній твір вже запланований видавництвом і побачить світ у визначений термін. Цей термін передбачав певний резерв часу для вивчення і рецензування рукопису, доопрацювання його при потребі автором, для „директивного" редагування.

Одержавши від автора рукопис, редактор його читав, складав так званий „Карпатиредакторський висновок", який, окрім редактора, підписувався завідувачем редакції і головним редактором видавництва. По суті, висновок редактора був своєрідною *внутрішньою рецензією і цензурою*, з рекомендаціями (при необхідності) напрямів доопрацювання рукопису. Якщо у редакторському висновку висловлювалась потреба у фаховому рецензуванні рукопису, він надсилався спеціалістові для *зовнішнього рецензування*. І лише після одержання рецензії спеціаліста і *виконання автором його побажань і рекомендацій* рукопис вважався готовим до редагування і міг бути внесеним до *плану редакційної підготовки*. Це означало початок конкретної редакційної роботи видавництва по підготовці запланованої книги.

Якщо ця робота проходила "нормально", книга вносилася до *чергового річного тематичного плану* і виходила в світ у запланований квартал. Для цього детально розраховувалися терміни літературного, художнього і технічного редагування, також для виготовлення накладу книги в друкарні.

Таким був типовий шлях планування і випуску видань. Але часом до планів заносилися і самопливні рукописи, тобто не замовлені авторові видавництвом. Вони також ретельно вивчалися у профільній редакції, на них також складався редакторський висновок, при потребі такі рукописи посилались на зовнішнє рецензування спеціалістові (деколи і двом–трьом). І лише після всебічного вивчення і оцінки рукопису ухвалювалося рішення: чи достойний цей самопливний рукопис для внесення до плану редакційної підготовки.

Звичайно, такий шлях твору від авторського столу до готової книги був доволі складний і, як правило, тривалий. Але це виключало появу на книжковому прилавку сирих, науково сумнівних, а то й просто графоманських видань, а головне - ідеологічно не прийнятних для режиму публікацій. Тобто видавництво водночас виконувало і функції *негласної цензури*. Підозрілий до всього режим, щоправда, цим не вдовольнявся і тримав розгалужену додаткову мережу й формальних цензорів, які пильнували нібито, аби не було ким-небудь розголошену якусь державну тасмницю.

Повага до історичної правди зобов'язує визнати, що працівники видавництва „Карпати", як свідчить дослідження, вельми успішно справлялися з цими завданнями, про що свідчать численні нагороди видань, премії колективу „за перемогу у соціалістичному змаганні", участь у виставках передового досвіду тощо.

Проте у цьому добре відлагодженому механізмі часом траплялися збої - і прикрі, і відрадні.

До відрадних, серед інших, належить першовідкриття унікального мікромініатюриста Миколи Сергійовича Сядристого: у 1970 році „Карпати" вперше опублікували його розповідь про свою неповторну творчість - книжку „Тайны микротехники". Нині Микола Сядристий - відомий у всьому світі майстер.

До прикрих належить випадок заборони «директивними» інстанціями поширення двох книг, випущених „Карпати": поеми Петра Скунця „Розп'яття" та збірки сатиричних творів Фелікса Кривіна „Подражание театру", виданих наприкінці 1971 року. І ці твори були визнано ідейно незрілими, що автоматично

означало табу і для публікацій нових творів цих талановитих авторів на ряд років. Дісталось „на горіхи" керівним працівникам видавництва й деяким іншим місцевим літераторам (В. Ковач, В. Фединишинець).

Цей „зрив" у роботі видавництва „Карпати" був не випадковим. Він відображав на регіональному рівні загальне „згущення" ідеологічної атмосфери в країні у період підготовки до 50-річчя СРСР (1972), пов'язане з цим посилення боротьби проти антимосковських та антиросійських рухів у Середній Азії, на Кавказі, в Україні. В УРСР це також супроводжувалося "зміною караулу" на найвищому посту.

У підсумках другого розділу робляться висновки про те, що видавництво „Карпати" стало частиною соціально-політичного режиму і слухняним знаряддям, що слугувало намаганню уберегти і утвердити класову марксистську ідеологію комуністичної парії. „Карпати" стабільно випускали щорічно до 100 назв книжок, брошур, фотоальбомів, іншої друкованої продукції загальним накладом 1,5-2 млн. примірників. А всього за час своєї діяльності ужгородське видавництво дало путівку в життя більш як 3,5 тис. книжкових публікацій. Їх загальний наклад перевищив 50 млн. примірників.

У третьому розділі дисертації „**Тематико-типологічна характеристика книжкового репертуару**" викладаються результати аналізу ідейно-тематичного спрямування видавничої продукції, його відповідності засадничим принципам комуністичної ідеології та стратегемам практичної політики Кремля.

У дисертації доводиться, що новоутворене ужгородське видавництво як типове державне радянське підприємство з найперших своїх кроків змушене було керуватися принципами, викладеними В.І.Леніним ще у 1905 році в статті „Партійна організація та партійна література". Основний стратегічний принцип Леніна полягав у тому, що будь-яка літературна діяльність має бути складовою частиною загальнопартійної роботи: і щодо ідейного спрямування, і щодо організаційних засад, і щодо характеру зв'язків із читачами, а головне - з конкретними партійними органами, яким відводиться керівна і спрямовуюча функція.

Відповідно до цієї ідеології та усталеної практики було здійснено адміністративні заходи і в Закарпатті в перші дні „возз'єднання". Договір між Чехословаччиною і СРСР (а не Україною) був підписаний 29 червня 1945 року, а вже 14 серпня 1945 року постановою секретаріату Центрального Комітету Компартії Закарпатської України було утворене Управління поліграфії та

видавництва при Народній Раді Закарпатської України. Незабаром у січні 1946 року це управління було перетворене (разом з трансформацією Народної Ради) на обласне книжково-газетне видавництво.

Відтак ужгородському видавництву від самого народження була уготована роль „коліщатка та гвинтика" - за ленінською термінологією - у єдиному „загальнопартійному механізмі". Всіма аспектами роботи видавництва – кадровими, організаційно-виробничими, фінансовими, ідейно-тематичними – здійснювалося централізоване керівництво з Москви та Києва під суворим контролем місцевих органів.

Основними завданнями були визначені: *утвердження комуністичних ідеалів, атеїстична пропаганда, висвітлення передового виробничого досвіду, малювання привабливого обличчя радянської людини — будівника соціалізму.*

В межах цих завдань здійснювалася діяльність закарпатського видавництва впродовж близько півстоліття, зазнаючи то заохочень, то критики — залежно від успіхів чи недоліків у їх виконанні. Останні також вимірювались загальними успіхами чи невдачами комуністичного режиму в здійсненні ним своїх власних цілей.

Про це видно з поданої таблиці №1.

Таблиця 1

Випуск літератури всіх видів

Рік	Кількість назв	Обсяг, друк. арк.	Наклад, тис. прим.	Кількість друк. арк.-відбит., тис.
1946	2	3,0	15,0	45,0
1951	69	422,0	351,0	135,4
1956	47	289,0	278,0	3829,6
1961	116	787,1	1214,1	1250,1
1966	102	793,0	1446,1	17352,2
1971	108	926,4	1805,7	25225,6
1976	105	1012,0	2518,5	32197,5
1981	81	933,8	1581,7	24766,5
1986	96	859,7	1592,6	22903,1
1991	34	253,0	747,0	11,5

У 1946 році „Карпати", як бачимо, випустили перші дві брошури: „Конституція УРСР" та „Положення про вибори до Верховної Ради УРСР". Актуальність цих видань впродовж 1946 року визначалась наближенням „виборів", як відомо тепер, - „найдемократичніших у світі". Актуальною була мова цих видань — угорська: тоді на території Закарпаття проживало понад 150 тис. осіб угорської національності.

Наступна п'ятирічка, як видно з таблиці, була часом післявоєнного збільшення кількості видань: 69 назв 350-тисячним накладом, обсягом 422 друкованих аркуші. При хронічному паперовому дефіциті, що його переживала країна, ці цифри вражаючі. Як і наступний спад у 1956 році, — всього 47 видань. В Угорщині відбулось повстання проти комуністичного режиму та домінування СРСР. Тож частину назв довелося скасувати, скоротити тиражі та обсяги.

Після придушення угорського повстання радянськими військами усвідомлення комуністичним режимом необхідності посилити агітаційно-пропагандистський натиск на Угорщину, і не тільки на Угорщину, зумовило появу нової хвилі видань угорською мовою в розрахунку не тільки на місцевих етнічних угорців, а й на громадян сусідніх країн. Це знаходить відповідний сплеск видавничої діяльності „Карпати". В наступній п'ятирічці випуск літератури зростає майже втричі за кількістю назв (з 47 до 116) та у пять разів - за накладами (з 278 тисяч примірників до 1214,1 тисячі).

Окремий аналіз динаміки видань суспільно-політичного змісту засвідчує вірність зробленого загального припущення — волею правлячої партії СРСР в упокореній Угорщині налагоджується робота по спільному виданню публікацій угорською мовою на експорт. Ось дані, зведені в таблицю:

Таблиця 2

Випуск спільних видань угорською мовою на експорт
УНР та ЧССР у 1958 – 1989 рр.

Рік	Кількість назв	Обсяг, обл.-вид. арк.	Наклад, тис. прим.
1	2	3	4
1958	2	18,3	135,2
1959	6	138,5	233,0
1960	11	230,3	329,3
1961	15	415,3	338,3

1	2	3	4
1962	16	298,8	531,5
1963	15	214,7	414,7
1964	15	359,8	359,6
1965	18	361,8	470,1
1966	15	333,8	384,8
1967	19	314,5	441,2
1968	14	234,5	330,8
1969	7	170,0	145,5
1970	18	395,0	409,9
1971	19	317,2	560,1
1972	23	421,7	677,7
1973	23	380,5	601,8
1974	24	440,1	588,5
1975	25	536,1	680,3
1976	25	516,1	759,2
1977	25	536,8	1072,7
1978	21	391,1	575,7
1979	20	358,6	647,4
1980	24	495,4	726,8
1981	21	426,2	456,9
1982	21	319,1	618,2
1983	24	485,8	604,0
1984	23	335,1	693,5
1985	23	304,9	612,7
1986	23	336,2	584,8
1987	19	274,2	585,7
1988	19	247,3	383,3
1989	11	131,1	136,1
Разом	**584**	**10467,1**	**16033,8**

З цих показників видно, що після деякого зменшення випуску спільних видань, спричиненого перший раз «Хрущовською відлигою» (1963 - 1964), вдруге - повстанням Праги проти комуністичного правління та домінування СРСР,

випуск пропагандистської літератури зростав і, досягши максимуму у другій половині 70-х років, так само прогресивно згас у міру того, як набирав обертів механізм горбачовської перебудови.

У дослідженні розглядаються організаційні принципи налагодження спільних видань з закордонними спорідненими видавництвами: угорськими — ім. Кошута, „Європа", „Магвете", ім. Мори Ференца, „Гондолат", ім. Зриньї, „Академіа", словацькими — ім. Мадача та Східнословацьким, а також налагодження творчих зв'язків з видавництвами інших радянських республік: північно-осетинським „Ір", російськими „Лениздат" та „Московский рабочий", Комі-книжковим видавництвом та іншими.

Подібний приклад у діяльності видавництва „Карпати" спостерігається у роботі по випуску літератури громадсько-політичного змісту (див. таблиця №3).

Таблиця 3.

Випуск суспільно-політичної літератури
(в розрізі п'ятирічок)

Рік	Кількість назв	Обсяг друк. арк.	Наклад, тис. прим.	Кількість друк. арк.-відбит., тис.
1946	2	3,0	15,0	45,0
1951	20	59,5	93,0	249,3
1956	11	38,9	30,5	95,1
1961	32	153,1	164,7	816,5
1965	24	105,5	132,5	594,4
1971	30	153,5	137,3	760,7
1976	25	155,0	297,0	1358,6
1981	17	114,8	133,3	1091,0
1986	27	171,3	138,2	885,4
1991	4	42,0	6,0	252.0

Як свідчать дані таблиці, найбільший ріст активності позначений 1971 роком (наближення 50-річчя утворення СРСР). Видавництво випускало суспільно-політичну літературу десятками назв і великими накладами — десятки і сотні тисяч примірників.

Тематично у цій рубриці переважали видання творів класиків марксизму-ленінізму, документи КПРС та Радянського уряду, ретельно відібрані матеріали

з історичного минулого („На шляху до незалежності", „Світло Жовтня", „У полум'ї революційних боїв", „Їх вели комуністи", „Здійснення мрії"), про передовиків соціалістичного будівництва: „Закарпаття на соціалістичному шляху", „Жінки-трудівниці", „Нові часи — нові звичаї", „Герої серед нас" тощо. Годі шукати серед маси видань неупереджених досліджень з історії краю та його тогочасного стану.

Не становлять винятку й аспекти роботи досліджуваного видавництва в галузі пропаганди передового виробничого досвіду. Дані зведених таблиць №4 („Випуск виробничо-технічної літератури"), №5 („Випуск сільськогосподарської літератури") наочно відбивають стан і динаміку розвитку народного господарства країни.

Серед важливих загальнодержавних завдань, що покладались на видавництво „Карпати", чи не найважливішим було забезпечення співробітництва з видавництвами Угорської Народної Республіки і Чехословацької Соціалістичної Республіки по випуску спільних видань угорською мовою. За роки такого співробітництва (1958-1989) було випущено понад 580 спільних видань загальним накладом понад 17 млн. примірників. Переконавшись у перевагах спільного книговидання, цілий ряд будапештських видавництв із задоволенням співробітничали з ужгородськими колегами. Очолена співдружність з сусідніми видавництвами дала можливість „Карпатам" популяризувати за кордоном не тільки твори українських класиків і відомих українських письменників, але і творчість літераторів Закарпаття. Практику спільних видань ужгородські видавці успішно поширили на співробітництво з іншими видавництвами України та інших республік колишнього СРСР.

Відрадним явищем у діяльності видавництва „Карпати" досліджуваного періоду, книги присвячені екології, народному фольклору, туризму, а також творчості початкуючих місцевих літераторів, які писали українською, російською, угорською мовами.

До числа найважливіших тем для видавництва „Карпати", незалежно від будь-яких ідеологічних настанов, входить екологія. Закарпаття, особливо його гірські райони, належить до відносно чистих територій, які характеризуються сприятливими у рекреаційному відношенні природними умовами. Тому вихід у світ літератури з цієї тематики був поставлений на належну височінь наукових вимог і національно-виховних завдань, починаючи з 1949 року (брошура В. Тернового і Е. Ляпишева „Лес - народное богатство"). У 70-х роках минулого

століття „Карпати" розпочали серію „Ліси Українських Карпат". Серед найважливіших видань цієї тематики - „Лікарські рослини Карпат" В. Комендаря та „Карпатський заповідник", що витримали по два видання.

Видавництво „Карпати" стало надійною опорою молодих та місцевих літераторів-початківців, практикуючи регулярні випуски колективних збірок та так званих „касетних видань" (коли за рахунок одної позиції в тематичному плані виходила касета невеликих книжечок окремих початківців) творів місцевих літераторів українською, угорською та молдавською мовами.

Майже щороку великими накладами видавались та перевидавались народні пісні і коломийки, казки і легенди гірського краю, приказки та прислів'я, твори гумору і сатири, інших фольклорних жанрів.

Аналіз книжкового репертуару дає можливість якнайповніше дослідити виробничу активність видавництва „Карпати", всебічно оцінити книжкову продукцію з точки зору загального книгознавства та краєзнавства.

У короткому підсумку третього розділу обґрунтовувався висновок, що ідейно-тематичний зміст здійснених „Карпатами" видань може слугувати добрим джерелом для вивчення історії Закарпатського краю і України в цілому, краєзнавчих аспектів, книгознавства, фольклору, етнографії, народних традицій, обрядів і звичаїв, екологічних проблем, багатьох інших шарів народної культури.

Проведене дослідження дає підстави зробити такі **висновки**:

1. Представлений у дисертаційному дослідженні огляд історіографії та аналіз джерельної бази засвідчує їх прикрі особливості. Складна, сповнена драматичних подій історія культури українського населення цього краю відповідним чином позначилась на долі слов'янської книжності на Закарпатті загалом.

2. Після возз'єднання Закарпаття з Україною та створення в Ужгороді книжково-газетного видавництва у цьому краї виникли умови, найбільш сприятливі для національного книгодрукування за всю попередню історію. У період свого найбільшого розквіту у 60-80-і роки минулого століття — у видавництві „Карпати" щорічно виходило у світ до 100 назв книг, брошур, буклетів загальним накладом 1,5 млн. і більше примірників.

3. Аналіз книжкового асортименту „Карпат" засвідчує, що тематична спрямованість, ідейний зміст видань були цілковито підпорядковані ідеологічним та практично-політичним вимогам комуністичної партії Радянського Союзу, що здійснювала керівництво розвитком усіх сторін життя суспільства. Тому періоди

піднесення та спаду у видавничій діяльності „Карпат" досліджуваного періоду зумовлені не динамікою читацьких зацікавлень, не ринковою кон'юнктурою, а виняткова політико-ідеологічними інтересами правлячого в СРСР режиму.

4. Практику спільних видань „Карпат" з закордонними (угорськими та словацькими) видавництвами було запроваджено не тільки з комерційною метою, а з метою посиленої „радянізації" сусідніх країн.

5. Будучи активним механізмом існуючого соціально-політичного ладу, видавництво „Карпати", тим не менш, попри всі ідеологічні обмеження відіграло позитивну роль у розвитку красного письменства в регіоні, у розвитку краєзнавчого руху, пропаганді екологічної культури, збереженні й поширенні народної творчості, в розвитку вітчизняного книгодрукування в цілому.

В усіх відношеннях видавнича діяльність „Карпат", її організаційно-виробничі форми та методи, ідейно-політичне спрямування продукції можуть слугувати вірогідними джерелами для вивчення правдивої історії Закарпатського краю і України в цілому.

Публікації:

1. Біланич Г. „Карпати" – книговидавничий форпост на крайньому заході України //Вісник Книжкової Палати України. – 2003. – №12. – С.4 – 6.

2. Біланич Г. Художня література „Карпат" в дорозі до читача // Бібліотечна планета. – 2004. – №4. – С.15-17.

3. Біланич Г. Спільне книговидання „Карпат" і видавництв Угорщини: унікальний досвід (1958 – 1990 рр.) // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Вип. 9. – Ужгород – С.82-87.

4. Біланич Г.Екологічні проблеми у виданнях „Карпат" // Вісник Книжкової Палати України. – 2004. – №5. – С.12 – 14.

5. Біланич Г. Краєзнавча і туристична література „Карпат" і різноманіття тематики, багатомовність // Вісник Книжкової Палати України. – 2004. – №7. – С.10-13

6. Біланич Г. Випуск „Карпатами" спільних книг у співдружності з іншими видавництвами // Вісник Книжкової Палати України. – 2004. – №6. – С.5 – 7.

7. Біланич Г. Початок книгодрукування на Закарпатті та стародруки // Вісник Книжкової Палати України. – 2005. – №11. – С.40–42.

8. Білани Г. Започаткування слов'янського (кириличного) книгодрукування на Закарпатті. // Питання культурології: Збірник наукових статей.- Випуск 21 / КНУКіМ. - К.: 2005. - С.16-23.

9. Біланич Г. Книговидавничий форпост. Видавнича діяльність „Карпат" як джерело вивчення історії України (1945-1991 рр.). – Ужгород. – „Карпати", 2005. – 162 с.

АНОТАЦІЯ

Біланич Г.П. Діяльність видавництв „Карпати" в краєзнавчому русі України (1945 – 1991 рр.). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 17.00.01 – теорія та історія культури. Роботу виконано у Київському національному університеті культури і мистецтв. – Київ, 2007.

Дисертацію присвячено комплексному дослідженню у культурно-історичному та книговидавничому аспектах процесів розвитку і пріоритетних напрямків видавничої діяльності „Карпат" у другій половині XX ст., охарактеризовані основні етапи його розвитку, виявлено загальнонаціональні та регіональні аспекти діяльності. Здійснено книговидавничий аналіз масиву видань, простежено шляхи їх поширення в суспільстві. Виявлено вплив видавничої діяльності „Карпат" на національно-культурні процеси в Україні та за її межами.

Ключові слова: видавнича діяльність, редакційно-видавничий процес, суспільно-політична література, виробнича тематика, сільськогосподарська література, екологічна тема, художня література, краєзнавча і туристична література, національні меншини, співдружність.

АННОТАЦИЯ

Биланич Г. П. Деятельность издательства „Карпаты" краеведческом движении Украины (1945 – 1991 гг.) – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 17.00.01 – теория та история культуры. Робота выполнена в Киевском национальном университете культуры и искусства. – Киев, 2007.

Диссертация посвящена исследованию процессов развития и основных направлений издательской деятельности „Карпат" во второй половине XX в.

Исследование осуществлялось на основе комплексного анализа опубликованных источников и архивных документов по проблеме, а также изданной литературы второй половины XX в.

Развитие издательского дела „Карпаты" проанализировано через призму социокультурных процессов, происходивших в Украине в конце XX в.: экономические преобразования, возросшее значение книги в жизни общества, развитие значения издательства „Карпаты".

В работе исследуется выпуск изданий общественно-политической, сельскохозяйственной, экологической, художественной, краеведческой и туристической литературы.

Охарактеризованы основные этапы развития издательской деятельности „Карпаты", которое во второй половине XX в. сформировалось в виде системы, определены региональные аспекты его развития.

Установлено, что тематика и объем изданной литературы зависели от общественных потребностей, технического и культурного уровня различных регионов края. Публикация литературы осуществлялась в разных тематических, жанровых и функциональных направлениях, с учетом социальных, возрастных групп потребителей, уровня их подготовки.

Итогом диссертационной работы являются выводы, в которых определена роль издательской деятельности как важного фактора развития национальной культуры Украины во второй половине XX в.

Ключевые слова: издательская деятельность, редакционно-издательский процесс, общественно-политическая литература, производственная тематика, сельскохозяйственная литература, экологическая тема, художественная литература, краеведческая и туристическая литература, национальные меньшинства.

ANNOTATION

Bilanych G.P. Publishing house "Karpaty" activity in the Ukrainian local lore movements (1945 - 1991). - The manuscript.

Thesis on competing a candidate's degree of historical sciences, by speciality 17.00.01 culture theory and history. The Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, 2006.

The theses is devoted to research of development and the basic directions of publishing house «Karpaty» activities in second half of XX centuries. The main

stages of its development were described as well as the national and regional aspects of its activities.

Research was carried out on the basis of the analysis complex of the published sources and archival documents on a problem, and also the issued literature in second half of XX centuries.

Development of publishing house «Karpaty» is analysed through a prism of social and cultural processes; the processes that happened in Ukraine: the economic transformations, the increased value of the book in a society, the publishing house «Karpaty» - activities development.

The editions investigated in the thesis are: social political, agricultural, ecological and tourist literature.

The basic stages of publishing house «Karpaty» development that in second half of XX century was generated as system are described; regional aspects of its development are determined. It is established, that the subjects and volume of the issued literature depend on public requirements, a technical and cultural level of various regions of territory. The publication of the literature was carried out in various thematic, genre and functional directions in accord with the social, age groups of consumers and their skills level.

The conclusions of the thesis are submitted, in which the role of publishing activities is demanded as the important factor of national culture of Ukraine development in the second half of XX centuries.

Keywords: publishing activity, editorial publishing process, the socio-political literature, industrial subjects, the agricultural literature, an ecological theme, fiction, the local lore and tourist literature, national minorities.

Підп. до друку 19.01.2007. Формат 60x84 $^{1}/_{16}$. Папір др. апарат.
Друк офсетний. Облік.-вид. арк. 1,1. Зам. 318. Тираж 100

Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв
01015, Київ, вул. Січневого повстання, 21